УДК 796.5

ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ РЕГІОНУ З ВЕЛИКИМ ІСТОРИЧНИМ МИНУЛИМ

Олександр ПРОНІКОВ, Тетяна ПРОНІКОВА

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Анотація. В статті розглянуті та проаналізовані історичні, економічні, соціальні, освітні та культурні аспекти розвитку Чернігівщини з глибини віків до сьогодення та необхідність розвитку туристичної господарської діяльності регіону, актуальні проблеми підготовки фахівців з туристичної та спортивно-масової роботи у педагогічному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: безцінні пам'ятки архітектури, неповторність стародавнього Чернігова, відродження Батурина, туризм, підготовка інструктора з туристичної та спортивно-масової роботи у педагогічному вищому навчальному закладі.

Постановка проблеми. Історія Чернігівського краю сягає своїм корінням сивої давнини. Перші поселенці на цій території з'явилися в епоху палеоліту, близько 100 тис. років тому. Багата культурно-історична, освітня спадщина, значна кількість архітектурних споруд, що мають художню цінність та історичне, духовне, культурне значення (понад 200 об'єктів) повинні сприяти розвитку туристичної галузі як України в цілому, так і регіону зокрема, бути одним із приоритетних напрямів економічного зростання. Вирішувати проблему розвитку туризму повинні спеціально підготовані фахівці.

Мета дослідження: проаналізувати основні етапи історичного та економічного розвитку Чернігівщини як складової розвитку туризму у регіоні з великим історичним минулим, дослідити проблеми підготовки фахівців з туристичної та спортивно-масової роботи у педагогічному вищому навчальному закладі.

Результати дослідження

Ще у IX столітті Чернігово-Сіверська земля увійшла до складу Київської Русі, сягаючи кордонами сучасного Підмосков'я на півночі та Азовсько-Чорноморського узбережжя на півдні. Займаючи вигідне геополітичне розташування, Чернігівські князівство упродовж кількох століть перебувало в орбіті важливого середньовічного шляху «із варяг у греки», завдяки чому велася інтенсивна торгівля з Візантією, країнами Скандинавії і Сходу. Розвивалося землеробство, ремесла, зводилися храми, велися літописи, творилася література. Все це дозволяло чернігівським князям у другій половині XI – першій половині XIII столітті провадити самостійну політику і навіть неодноразово займати київський великокняжий стіл. У безцінних пам'ятках архітектури – неповторність древнього Чернігова, що у давнину був центром могутнього Чернігово-Сіверського князівства, а нині – найпівнічнішої області України, що межує з дружніми слов'янськими державами – Росією і Білоруссю. Свідками сивої давнини постають золотоверхі куполи соборів XI-XII століть, серед яких – головний храм міста Спасо-Преображенський собор. Понад 30 видатних пам'яток об'єднані в національний архітектурно-історичний заповідник „Чернігів стародавній". Унікальної пам'яткою архітектури XII століття є П'ятницька церква.

Протягом XIV–XVII т. Чернігово-Сіверщина була «яблуком розбрату» у взаєминах між Литвою, Польщею та Московщиною і ареною перманентних військових конфліктів. У середині XIV століття регіон опинився у складі Великого князівства Литовського, але внаслідок чергової війни між сусідами (1500-1503 рр.) „відійшов" до Москви. Тут було облаштовано мережу укріплень опорних пунктів російського війська, а в Чернігові у 30-ті рр. XVI ст. на старому дитинці відбудовано фортецю, обведену земляним валом. Однак Литва, а після Люблінської унії 1569 р. – Польща неодноразово намагалися відновити

© Проніков О., Пронікова Т., 2008

владу на Північному Лівобережжі. 1604 р. війська Лжедмитрія I, якого підтримала Річ Посполита, оволоділи Черніговом, але наразилися на опір захисників Новгорода-Сіверського. Скориставшись послабленням Москви, Річ Посполита за Деулінським перемир'ям 1618 р. повернула собі Чернігово-Сіверські землі. Полянівський мир 1632. підтвердив територіальні надбання польсько-литовської держави. У 1635 р. було створено Чернігівське воєводство, що складалося з Чернігівського та Новгород-Сіверського повітів. Ніжин, Остер і Батурин увійшли до складу Київського, а Любеч і Стародуб – Смоленського воєводств. З метою активізації економічного життя і залюднення сплюндрованого війнами краю королівський уряд у першій половині XVII т. надав Магдебурзьке право Новгороду-Сіверському, Стародубу, Чернігову і Ніжину. У регіоні швидко зростало шляхетське землеволодіння, зміцнювалися позиції католицької церкви. У 1635 р. було відкрито Новгород-Сіверський єзуїтський колегіум. 1646 р. у Чернігові побачила світ перша друкована книга – «Перло многоцінне», яку написав і видав письменник і церковний діяч К. Ставровецький. Населення Чернігівщини брало участь у визвольному русі, козацьких повстаннях під проводом Т.Федоровича, Павлюка, Я. Острянина, хвиля яких прокотилась Подніпров'ям у 30-х рр. XVII ст. Українська національна революція, що вибухнула у 1648 р, започаткувала нову добу історії Чернігівщини. На звільнених від польської шляхти землях було запроваджено новий адміністративно-територіальний поділ, виникли Чернігівський, Ніжинський та Прилуцький полки, що у свою чергу, поділялися на сотні. Частина сучасної території Чернігівської області увійшла до складу Переяславського та Київського полків, центром останнього став Козелець. Дещо пізніше на півночі регіону було утворено Стародубський полк. Мужністю та звитягою уславилися легендарні козацькі полковники М. Небаба, П. Шумейко, М. Кричевський, С. Пободай, І. Золотаренко. Згідно із стратегічним задумом Б. Хмельницького, Чернігівський, Ніжинський і Київський полки були дислоковані уздовж північного кордону козацької держави і у разі потреби мали зупинити наступ литовської армії вглиб України. У червні 1649 р. у битві під Лоєвом вони виконали це завдання, але у липні 1651 р. зазнали поразки в бою поблизу гирла Сожу. Вже після приєднання Української козацької держави до Московського царства сформовані на Чернігівщині військові підрозділи протягом 1654-1655 рр. брали участь у білорусько-литовському поході російської армії. Друга половина XVII—XVIII ст. позначена в історії Чернігівщині піднесенням сільського господарства, ремесла, промисловості, торгівлі. У містах виникають численні ремісничі цехи, зростає кількість рудень, гут, поташних буд, селітряних варниць, з'являються суконні й полотняні мануфактури. Значними торговельними центрами стали Чернігів, Ніжин, Стародуб, Новгород-Сіверський, Прилуки, Козелець, Борзна, Короп. Істотні зміни відбувалися у соціальних відносинах. Земельна власність поступово зосередилася в руках нової еліти – вихідців з козацької старшини, які наприкінці XVIII ст. були нобілітовані російським урядом. Указом Катерини II у травні 1783 р. на Лівобережній Україні було юридично оформлено кріпосне право. Зазнав змін соціальний і національний склад населення Чернігівщини. У багатьох містах з'явились єврейські громади. У Ніжині сформувалася впливова грецька колонія. Переселенці з Німеччини таборилися на Коропщині й Борзнянщині. Утвердження козацької держави сприяло пожвавленню культурного життя. При парафіяльних церквах і монастирях склалася доволі розгалужена мережа початкових шкіл. З ініціативи церковного і культурного діяча архієпископа Л. Барановича, у другій половині XVII ст. у Новгороді-Сіверському постала Слов'яно-латинська школа – прообраз Чернігівського колегіуму, який було відкрито 1700 р. Л. Барановичу маємо завдячувати відродженням у Новгороді-Сіверському, а потім у Чернігові книгодрукування. Довкола нього гуртувалися письменники, вчені, митці, які утворили літературно-філософське коло, що уславило Чернігівщину і збагатило скарбницю української культури.

Звістка про знищення Батурина 13 (2) листопада 1708 року військами О. Меншикова глибоко вразила Європу. „Руїна України", „Жінки і діти на вістрях шабель", „Меншиков уживає засобів московського варварства" – сповіщали французькі та австрій-

ські часописи. Кожне їх слово ставало новим гірким докором гетьманові І. Мазепі. Та чи цього він прагнув, сподіваючись у союзі зі шведами визволитися з-під влади Москви**?**

Досвідчений політик, гетьман Іван Мазепа давно зрозумів наміри царського уряду ліквідувати козацький устрій та перетворити Українську державу – Гетьманщину – на російську провінцію. Єдиним можливим шляхом для розриву спілки з царем був збройний виступ. Проте власними силами здійснити його було неможливо. На початку XVIII ст. Москва мала майже 150-тисячне військо, а Мазепа при необхідності міг мобілізувати не більше 40-50 тисяч козаків, тому реально протистояти Росії гетьман міг лише у союзі з її противниками.

У серпні-вересні 1708 р. фронт Північної війни докотився до кордонів України. Молодий і амбітний шведський король Карл XII втілює в життя свій давній задум про похід на Росію. Цей похід мав відбутися через територію Білорусі та Литви в напрямку на Смоленськ та Москву. Та після кількох невдач Карл XII змінює попередній план та повертає в Україну. Мазепа цього не чекав, але такий розвиток подій спонукав українського гетьмана до рішучих дій. 29 жовтня 1708 р., тільки-но за Сеймом зажеврів схід сонця, Іван Мазепа виїздить з Батурина на зустріч зі шведським королем Карлом XII. Поперед нього стояла темна завіса тривоги і невідомості, а позаду залишилось квітуче місто-столиця, його дітище, безпеку якого залишилось охороняти близько восьми тисяч вірних йому людей на чолі з Д. Чечелем.

Отримавши звістку про перехід гетьмана на бік шведів, Петро I негайно вживає заходів. Один за одним він видає жителям України укази, в яких звинувачує Мазепу в „зраді", намірах повернути Україну Польщі та закликає до боротьби з ким. 30 жовтня О. Меншиков і Д. Голіцин отримують наказ взяти Батурин, гетьманську столицю. Прибувши наступного дня на місце, вони бачать потужне місто-фортецю, збудовану й укріплену за найновішими досягненнями інженерно-фортифікаційного мистецтва. У фортеці – залога, готова боронити її до останнього подиху, потужна артилерія, склади пороху і продовольства.

Спроби взяти Батурин штурмом виявилися марними: потужна артилерія і значні сили батуринського гарнізону забезпечили стійку оборону міста. Непокоячись, що підхід союзників відріже його від основних царських сил, Меншиков готується до відступу. Та в результаті зради названого прилуцького полковника І. Носа, який вказав підземний хід на територію фортеці, 13 листопада частина російського війська проникнула у фортецю. Мужньо оборонялися батуринці, козаки та сердюки, але сили були нерівні: 14 драгунських полків привів до Батурина Меншиков. Розправившись із козаками, російські вояки з лютою жорсткістю накинулися на беззахисних старих, жінок, дітей. Ті, хто зміг уникнути збройної розправи, задихнулися в їдучому диму чи втопилися, ставши на крихкий лід Сейму. Не зупинили катів ні зойки безневинних немовлят, ані лики святих.

Зробивши своє нелюдське діло, Меншиков мав поспішно відступати, бо вже до Батурина наближались шведи і Мазепа.

З 1838 року почала виходити перша газета – «Черниговские губернские ведомости», на шпальтах якої систематично друкувалися документи, матеріали і статті, присвячені історії та церковним старожитностям Чернігово-Сіверського краю.

У 60-х рр. XIX ст. зусиллями чернігівського архієпископа Філарета (Гумілевського) значно зросла мережа церковнопарафіяльних шкіл. Функціонували Чернігівське та Стародубське повітові духовні училища, а також Чернігівська духовна семінарія, створена наприкінці XVIII ст. на базі Чернігівського колегіуму. На початку XIX ст. виникли Чернігівська та Новгород-Сіверська чоловічі гімназії. Випускниками останньої були відомі культурні діячі, вчені й письменники М. Максимович, К. Ушинський, П. Куліш, Д. Самоквасов.

Неабияке значення для розвитку освіти і культури на Чернігівщині й Україні в цілому мала заснована 1805 р. коштом князя О. Безбородька Ніжинська гімназія вищих наук. Випускниками цього легендарного закладу були відомі науковці, письменники, громадські діячі П. Редькін, М. Гоголь, Є. Гребінка, В. Забіла, Я. де Бальмен.

З Чернігівщиною тісно пов'язані життя і діяльність видатного мислителя і письменника П. Куліша, істориків М. Маркевича, О. Лазаревського, М. Костомарова, Д. Самоквасова, видатних педагогів К. Д. Ушинського, Х. Д. Алчевської, Б. Грінченка, Т. Лубенця. Тут народилися художники Г. Васько, М. Самокиш, Г. Нарбут, актриси М. Заньковецька і Г. Затиркевич-Карпинська. На Придесенні проживали славетні кобзарі О. Вересай, А. Шут, Т. Пархоменко, письменники Л. І. Глібов та М. М. Коцюбинський, які поховані на Болдиній горі в Чернігові, а Сосниця – батьківщина видатного літератора та кінорежисера Олександра Довженка. Багата і прекрасна чернігівська земля славна своєю історією, чарівною природою і людьми, які звеличують її самовідданою працею і творчістю. Люди вірять у власні сили, відтак Чернігівська область упевнено дивиться у майбуття.

Необхідність розвитку туристичної господарської діяльності на Чернігівщині обумовлюється як загальнодержавними, так і суто регіональними аспектами:

- проголошення туризму одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки;
- можливостями більш ефективного використання місцевих рекреаційно-туристичних ресурсів;

Чернігівщина має всі можливості для успішного розвитку туризму:

- вигідне географічне положення;
- велика кількість об’єктів природно-заповідного фонду (648 об’єктів, 6.8 % площі області);
- наявність міжнародного транспортного коридору № 9 Гельсінкі – Санкт-Петербург – Москва – Київ – Одеса –Димитровград – Александрополіс та магістралей державного значення, а також значний ступінь транспортної доступності більшості поселень, у яких зосереджені рекреаційні ресурси;
- розвиток у регіоні самобутніх народних промислів;
- порівняно сприятлива екологічна ситуація, особливо у південній частині області, багатство та розмаїття місцевої фауни та флори;
- наявність родовищ мінеральних вод, лікувальних грязей та бішофіту, сприятливі кліматичні умови.

Відтак, наявність значного туристичного потенціалу у регіоні, забезпеченість інфраструктурою та трудовими ресурсами, оптимальне розміщення туристичних та інших супутніх підприємств – необхідна, проте недостатня умова для успішного розвитку туристичної діяльності. Щоб змінити ситуацію на краще, необхідно забезпечити оригінальність та унікальність пропонованих послуг, їх досконалість в організаційному, технічному плані, запровадити нові підходи до їх надання, сучасні методи просування тур продукту на ринку туристичних послуг тощо.

Розбудова ефективного туристичного господарства на Чернігівщині сприятиме створенню додаткових робочих місць, розвиткові супутніх галузей та інфраструктури загального користування, залученню додаткових інвестицій у господарство регіону, підвищенню якості життя населення тощо. У зв’язку з цим туризм має розглядатися як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку регіону.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1123 від 17 серпня 2002 року затверджена Комплексна програма збереження пам’яток державного історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця” і розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури смт. Батурина, якою були передбачені:

- археологічні охоронні дослідження;
- ремонтно-реставраційні роботи на об’єктах заповідника палацовому комплексі К. Розумовського (застосування – Музей Гетьманської слави), Будинку генерального судді Василя Кочубея (пристосування – Музей-Будинок генерального судді В. Кочубея), Воскресенській церкві – усипальниці К. Розумовського, Воскресенській церковно-приходській школі (використання – Музей археології Батурина);
- музеєфікація історичних об’єктів – фундаментів палацу гетьмана І. Мазепи на Цитаделі, на Гончарівці, укріплень Цитаделі.

Із травня 2005 року розпочалися най масштабніші за всю історію Батурина роботи зі збереження пам'яток Батуринського історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця". На об'єктах заповідника та на будівництві соціальної та інженерно-транспортної мережі селища було освоєно більше 45 млн. грн.

Майже 300 років правда про батуринську трагедію перекручувалась і замовчувалась. Археологи, відкриваючи з 1995 р. сторінки підземного літопису Батурина, доносять світові правду про масштаби батуринської трагедії. Поховання зі слідами насильницької смерті, дощенту знищені будинки канцелярії та гетьманський палац, сплюндровані православні храми красномовно свідчать про жорстокість і деспотизм російського самодержавства, яке не знало інших методів задля самозбереження.

Загибель Батурина стала трагічною сторінкою історії України. Його захисники поклали на вівтар незалежності свої життя. День знищення Батурина варто проголосити днем національної жалоби. Ми, нащадки, не маємо права на забуття.

7 листопада 2007 року дещиця Батуринської землі було взято студентами Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка для закладання до підніжжя монументу у вигляді національних символів України на горі Говерла. Урочиста церемонія встановлення символів відбулась за участю Президента України Віктора Ющенка. Крім того, студентська молодь активно залучається до справи благоустрою та відродження Державного історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця".

На факультеті фізичного виховання Чернігівського держаного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка вже декілька років ведеться підготовка фахівців, які отримують разом з дипломом про вищу педагогічну освіту кваліфікацію інструктора з туристичної та спортивно-масової роботи. Під час навчально-виховного процесу студенти мають можливість не лише отримати теоретичні знання і практичні навички, беручи участь у туристичних екскурсіях та походах, а й ознайомитись із історичними місцями Чернігівщини, поринути в той чудовий світ природи, наповнений мальовничими пейзажами, загадковими легендами, згадати історію наших предків, пройти стежками, де ступали й творили Глінка, Шевченко, Тарнавський, Скоропадський, Довженко, Задунайський, Пушкін та інші відомі діячі; наповнити себе незабутніми відчуттями і тільки позитивною енергією. Цьому сприяють розроблені туристичні маршрути:

- **„Загадковими стежками романтичних парків"**
  Чернігів – Качанівка – Сокиринці – Тростянець (дендропарк) – Чернігів
- **„Натхнення над Сновом"**
  Чернігів – Седнів – Чернігів
- **„Північними шляхами Сіверських князів"**
  Чернігів – Сосниця – Новгород-Сіверський – Чернігів

Студенти цікавляться не лише маршрутами на теренах Чернігівщини, а й на територіях інших не менш цікавих та загадкових регіонів України:

- **„Тайни Софіївського парку"**
  Чернігів – Умань (парк Софії) – Чернігів
- **„Музей під Відкритим небом"**
  Чернігів – Переяслів-Хмельницький – Чернігів
- **„Сторінками історії Київської Русі"**
  Чернігів – Київ – Чернігів

Висновки

Протягом століть Чернігівщина перебувала в епіцентрі найважливіших подій в історії Української держави. За часів Київської Русі Чернігово-Сіверське князівство, за влучним висловом Михайла Грушевського, було „гегемоном всього Лівобережжя", а славетний Чернігів – одним із найбільших міст Європи. Чернігівські князі успішно боролися за об'єднання розрізнених руських земель, за відродження єдиної держави. Використання у навчально-виховному процесі на факультеті фізичного виховання Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка таких форм як

туристичні екскурсії та походи дозволяють студентам не лише краще вивчити історію та сьогодення рідного краю, традиції українського народу, але й отримавши відповідну підготовку та знання розвивати туристичну галузь регіону.

Список літератури

1. *Бойко О.* Історія України. – Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ „Академвидав”, 2005. – 687 с.
2. *Бутко М.* Відродимо Батурин// Роботодавець. – 2007. – № 10 – С.4-5
3. *Грушевський М.* Про українську мову і українську школу. – Київ „Веселка”, 1991. – 46 с.
4. *Проніков О., Пронікова Т.* Особистість учителя та її формування у педагогічному ВНЗ // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Випуск 44. – Серія: педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів, – 2007 – С. 84-85

ТУРИЗМ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА С БОЛЬШИМ ИСТОРИЧЕСКИМ ПРОШЛЫМ

Александр ПРОНИКОВ, Татьяна ПРОНИКОВА

Черниговский государственный педагогический университет имени Т.Г. Шевченка
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

Аннотация. В статье рассмотрены и проанализированы исторические, экономические, социальные, просветительские и культурные аспекты развития Черниговщины с глубины веков до современности и необходимось развития хозяйственной туристической деятельности региона, підготовка специалистов по туристической и спортивно-массовой работе в педагогическом вузе

Ключевые слова: бесценные памятники архитектуры, уникальность древнего Чернигова, возрождение Батурина, туризм, подготовка инструктора по туристической и спортивно-массовой работе в педагогическом вузе.

TOURISM AS PART A DEVELOPMENT CONSTITUENT IN THE REGION WITH GREAT HISTORY

Oleksandr PRONIKOV, Tetyana PRONIKOVA

Chernihiv State Pedagogical University named after T.G. Shevchenko
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

Abstract. The article reviews and analyzes the historical, economical, social, educational and cultural aspects of Chernihiv region development since the ancient times till nowadays, as well as the necessity of regional tourism economic development, and the urgent problems of training the specialists in tourism and sport at the pedagogical institutions of higher education.

Key words: invaluable architectural monuments, unique ancient Chernihiv, revival of Baturyn, tourism, training an instructor of tourism and sport at the pedagogical institutions of higher education.